

Пасицька О. І.

к.і.н., молод. наук. співр. Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, доц. кафедри українознавства, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, м. Львів

СПОРТ У СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКИХ МІЩАН ГАЛИЧИНИ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.

***Анотація.** У статті проаналізовано стан і розвиток спорту в контексті діяльності українських міщанських організацій, професійних навчальних закладів, підприємств Галичини. З'ясовано, що спортивний напрям мав місце у роботі товариства українських ремісників, промисловців і торговців "Зоря", робітників "Сила", "Робітничій громаді", Союзу українських купців і промисловців, "Руській ремісничій і промисловій бурсі", Торговельній школі товариства "Просвіта", фабриці "Суспільний промисел" тощо. В їх організаційній структурі були різноманітні спортивні гуртки, секції (футболу, волейболу, легкої атлетики, шахова, пін-понгу тощо), які пропагували ідею спорту серед населення, тісно співпрацювали не лише з місцевими професійними спортивними організаціями, а й закордонними.*

Ключові слова: спорт, Галичина, фізичний вишкіл, українське міщанство, спортивні гуртки, Український студентський спортивний кружок, "Шаховий коник", "Стрибог".

Pasitska O. I.,

Ph.D. in History, junior research fellow of the Institute of Ukrainian studies I. Krypiakievych NAS of Ukraine, Associate Professor of the Chair of Ukrainian studies, Lviv National Medical University named after Danylo Halytsky, Lviv

SPORT IS IN ENVIRONMENT OF UKRAINIAN PETTY BOURGEOIS OF GALYCHYNA IN THE FIRST THIRTY YEARS XX OF CENTURY

***Abstract.** In the article the state and development of sport are analysed in the context of activity of Ukrainian narrow-minded organizations, professional educational establishments, factory Galychyna. It is found out, that sporting direction took place in-process society of the Ukrainian artisans, industrialists and merchants "Sunset", workers of "Force", "Working society", Union of the Ukrainian merchants and industrialists, "Russian handicraft and industrial bursa", to Trade school of society "Inlightening", to the factory "Public industry" and others like that. There were various sporting groups in their organizational structure, sections (football, volley-ball, track-and-field, chess, pin-ponh) that propagandized a sport idea among a population closely worked not only with local professional sporting organizations but also foreign.*

Key words: sport, Galychyna, physical teaching, Ukrainian low middle class, sporting groups, Ukrainian student sporting group, "Chess horse", "Striboh".

Постановка проблеми. У першій третині ХХ ст. українське міщанство Галичини об'єднували різноманітні професійні організації, навчальні заклади, підприємства, в яких приділяли увагу спорту та фізичному вишколу. Дослідження спорту через призму діяльності професійних соціальних міщанських організацій дає змогу зрозуміти формування та розвиток модерного спортивного руху в Галичині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему фрагментарно розглядали у контексті діяльності спортивних організацій Галичини [1; 2; 25]. Стаття ґрунтується на архівних документах та матеріалах періодичних видань.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження стану і розвитку спорту та фізичного вишколу у середовищі українського міщанства Галичини першої третини ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. У першій третині ХХ ст. спорт у середовищі українського міщанства Галичини розвивався, як і в країнах Західної Європи, однак характеризувався значно повільнішими темпами. У країнах Західної Європи при соціальних організаціях діяли різні спортивні гуртки.

Тисячі спортсменів брали участь у спортивних змаганнях, організували олімпіади, видавали спортивні часописи. У Галичині був стійким стереотип, що ремісник чи робітник, який займається фізичною працею і майже цілий день проводить у майстернях чи на фабриках, не потребує руху, оскільки і так фізично перевтомлюється. Однак, існувало чимало тих, які вважали, що людина, яка працює фізично, повинна мати час і можливість знаходитися в інших умовах, хоча б раз чи двічі на тиждень займатися спортом, фізичними вправами. Саме у спортивних товариствах і соціальних професійних організаціях, які об'єднували здебільшого міщан, намагалися позбутися певних стереотипів, гартувати тіло і волю.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у містах Галичини утворюються перші спортивні осередки і товариства, зокрема у Львові почали функціонувати спортивні об'єднання: "Сокіл-Батько", "Україна", Український спортивний клуб, гімнастичні товариства "Сокіл", "Січ" тощо. Вони розвивали різні види спорту (гімнастика, теніс, кінний спорт, футбол), Запорізькі ігрища, пропагували спортивний рух, співпрацювали з іншими громадськими установами та організаціями.

У першій третині XX ст. у Галичині простежувалася чітка тенденція до збільшення чисельності українського міщанства, зокрема робітників, ремісників, промисловців і купців. На початку 1930-х років у структурі українського населення міста Львова кількість міщан становила близько 80 %. З метою запобігання безробіттю, відстоювання соціальних, професійних прав, більш ефективної роботи українське міщанство об'єднувалося у професійні соціальні організації, зокрема у товариство українських ремісників, промисловців і торговців "Зоря", яке діяло 1884–1939 рр. та організувало понад 30 філій, Союз українських купців та промисловців (1923–1939), товариство українських робітників "Сила" (1907–1939), "Товариство ремісничо-промислової бурси" (1898–1939), які діяли відповідно до статутних норм та інших нормативних документів ("Внутрішні приписи", "Правила" тощо). Молоді фахівці старше 16 років, зокрема ті, які були учнями майстрів, об'єднувалися у вечірні професійні навчальні заклади.

Професійні товариства працювали у кількох напрямках: організаційному, культурно-освітньому, допомоговому, з молоддю тощо, зважаючи на інтереси українського суспільства. Важливу роль вони приділяли фізичному вишколу. Наприклад, у товаристві "Зоря" діяли такі секції, як організаційна, опіки над ремісничою молоддю, освітньо-розважальна, музична, спортивна, жіноча. "Зоряни" не були байдужими до фізичного вишколу та спорту. Питання про заснування спортивної секції у товаристві неодноразово порушувалися на загальних зборах та засіданнях керівництва організації. У статуті товариства зазначалося, що одним із засобів досягнення мети діяльності товариства є "руханка і спорт" [4, арк. 60 зв].

На початку 1920-х років під керівництвом Михайла Оприска засновано ремісничий спортивний гурток "Зоря", до якого спочатку належало понад 30 осіб. Деякі "зоряни" вписалися у руханкове товариство "Сокіл". У 1930-х роках організовано спортивну секцію та створено футбольну команду товариства. Футболісти "Зорі" одягали сині сорочки з чорними пасами та емблемою (жовто-блакитний щит із написом "Зоря" і синя зірка на жовтому полі) [20, с. 27]. Гурток брав участь у змаганнях з футболу, пінг-понгу, легкої атлетики та інших видів спорту. У 1924 р. зоряни змагалися 10 разів із іншими львівськими командами (п'ять перемог, чотири поразки, а один раз зіграли внічию): "Зоря" – "Сокіл" (3:2), "Зоря" – "Україна" (1:7), "Зоря" – "Сокіл" (3:0), "Зоря" – "Почта" (0:1), "Зоря" – "Корона" (1:2), "Зоря" – "Почта" (1:4), "Зоря" – "Русалка" (1:1), "Зоря" – "Україна" (5:4), "Зоря" – "Україна" (3:2), "Зоря" – "Корона" (3:0) [20, с. 28].

Упродовж 1936 р. футбольна команда "Зоря" брала участь у 9 змаганнях: у 4-х перемогла, у трьох зазнала поразки, у двох – зіграла в нічию. У турнірі задіяно українські команди "Україна", "Луг", "Степ". "Зоря" посіла друге місце. Організовано також зимові змагання з пінг-понгу. У 18 змаганнях "зоряни" 10 разів перемагали, а 8 – програли [17, арк. 192].

Товариство "Зоря" активно співпрацювала зі спортивними організаціями "Сокіл-Батько", "Луг". "Зоряни" брали участь у різних заходах. Зокрема, були задіяні у змаганнях з бігу на 3000 м (середня дистанція в легкій атлетиці) [13, арк. 32]. Також "зоряни" змагалися з членами Українського студентського спортивного клубу, яке об'єднувало студентів вищих шкіл Львова. Ці спортивні заходи здебільшого відбувалися на площі "Сокіл-Батько" [15, арк. 11]. Члени товариства "Зоря" відвідували шахову секцію, грали у більярд. Також "зоряни" співпрацювали з товариством українських шахістів "Шаховий коник". Товариства "Луг", "Шаховий коник" часто орендували приміщення "Зорі" на вул. Вірменській, 25 [12, арк. 21].

Товариство "Відродження" заклиало галицьких міщан до здорового способу життя. Члени "Відродження" проводили антинікотинну та антиалкогольну пропаганду, читали лекції, організували виставки [16, арк. 43]. До здорового способу життя українських міщан заклиало також Українське гігієнічне товариство, представники якого виголошували у соціальних організаціях Галичини реферати про охорону

здоров'я, гігієну [14, арк. 34]. Українські міщани займалися також туризмом. "Зоряни" організовували різноманітні прогулянки та екскурсії [11, арк. 115].

Галичани, які захоплювалися спортом, активно співпрацювали з українськими емігрантами, які займалися спортивною діяльністю за кордоном. Зокрема, 1921 р. у Празі було засновано Український студентський спортивний кружок (УССК), а в 1923 р. – Українське спортивне братство "ТУР", яке мало шість відділів: професійного спорту, спортивних ігор, культурно-просвітній, туристичний, шаховий, скаутингу. В 1923 р. у Празі засновано "Колегію українських суддів копаного м'яча", яку прийняли до Чеського союзу суддів. З листа Колегії українських суддів копаного м'яча (футболу) до товариства "Зоря" дізнаємося, що згідно зі статутом головною ціллю колегії був вишкіл футбольних суддів. При колегії діяла постійна іспитова комісія, яка мала право організовувати курси суддів та іспитувати головних кандидатів. Від товариства "Зоря" колегія просила скерувати кількох кандидатів на курси футбольних суддів. Колегія бажала, щоб на курси зголошувалися слухачі, які після закінчення могли реально впливати на розвиток спорту, насамперед у тих містечках і містах, де діяли чи могли бути засновані спортивні організації. Також Колегія запропонувала товариству допомогу у створенні Футбольного союзу [9, арк. 1–2].

Львівська "Зоря" організовувала спортивні секції, гуртки з різних видів спорту у багатьох галицьких містах. Наприклад, у Рогатині створено футбольну секцію, а у Калуші – спортивний гурток "Чайка", у Любачеві, Жовкві та інших філіях діяли різні спортивні гуртки [18, арк. 3, 72]. Великим досягненням "зорян" Станиславова стало заснування у 1932 р. Ремісничої бурси, при якій діяв спортивний гурток "Говерла", який складався з кількох секцій: волейболу, футболу, пінг-понгу тощо. До кожної з них належало понад 15 осіб [26, с. 2].

З 1898 р. у Львові функціонувало товариство "Руська ремісничка і промислова бурса", яке виконувало роль опікунсько-виховної установи для української галицької професійної ремісничо-робітничої молоді. Ідею про заснування бурси висловили члени товариства українських ремісників, промисловців і торговців "Зоря" (кравець Д. Ковальський, слюсарі П. Тиблючинський і Г. Васіка, лакувальник Л. Качоровський, столяр А. Оприск, які піклувалися про долю та виховання молодого українського покоління). Реалізувати її вдалося за підтримки відомих громадсько-політичних, релігійних діячів В. Нагірного, К. Левицького, Ю. Романчука, І. Шараневича, Д. Савчака, Й. Делькевича, о. О. Качали [19, с. 4]. Товариство "Руська ремісничка і промислова бурса" опікувалося не лише професійним, а й спортивно-фізичним вишколом фахової молоді.

На початку 1930-х років у львівській бурсі на вул. Пасічній засновано Український ремісничий спортивний клуб, який був структурною одиницею Українського спортивного союзу і разом з іншими клубами брав участь у створенні української футбольної ліги у Львові, зокрема тісно співпрацював із спортивним гуртком товариства українських робітників "Сила". Опікуном УРСК був В. Лаба, головою виділу – О. Козак [21, с. 11]. У 1937 р. 90 осіб входили до шести організованих секцій: футбол (25 членів), волейбол ("відбиванка"), пінг-понг, легка атлетика, велоспорт ("наколесництво"), спортивний туризм (мандрівницька, прогулянка) [22, с. 14]. Організовували екскурсії на Підлиську гору, у Крилос тощо [24, с. 6].

До здорового способу життя привчали міщан із юних років, зокрема у професійно-технічних навчальних закладах. Наприклад, у Торговельній школі товариства "Просвіта" був організований спортивний гурток "Стрибог", який складався з двох відділів: легкої атлетики й спортивних ігор та туристично-краєзнавчої і зимових видів спорту. Гурток організовував читання лекцій на теми фізичного виховання, змагання з різних видів спорту, влаштовував прогулянки й товариські зібрання. За сприяння дирекції школи члени гуртка забезпечувалися необхідним спортивним приладдям для легкої атлетики, спортивних ігор. Опікувалися гуртком Т. Білостоцький та І. Коник, організатором спортивних змагань та ігор був М. Теодорович [27, арк. 10]. У торговельній школі функціонував протиалкогольний та протинікотинний гурток "Відродження" під керівництвом М. Тарновецького й І. Витановича. Відповідно до статуту члени гуртка пропагували ідею всебічного морального і фізичного здоров'я. Вони читали реферати на теми суспільної й особистої гігієни, пропагували різноманітні види спорту та видавали стінну газету "Схід сонця".

Спортивний гурток діяв у товаристві українських робітників "Сила", мав окремі секції. Члени гуртка організовували спільні заходи з товариствами "Луг", "Зоря", а також "Відродження", яке входило до складу організації на правах філії. "Силівці" сприяли та допомагали членам "Відродження" у збиранні грошей, які були потрібні для участі у Міжнародному протиалкогольному конгресі [6, арк. 5, 7]. "Силівці" планували організувати спортивний гурток як самостійну спортивну організацію, вони ж орендували площу "Сокола-Батька" для змагань та різноманітних вправ [8, арк. 4; 7, арк. 4 зв]. Члени робітничого товариства

намагалися вести здоровий спосіб життя. Відповідно до вимог "Правильника" у приміщенні товариства заборонялося курити, грати в карти та інші азартні ігри [9, арк. 6].

До активного відпочинку, спорту та фізичного виховання не були байдужими й українські промисловці-підприємці. Наприклад, серед підприємств тогочасного Львова користувалася популярністю фабрика "Суспільний промисел", на вул. Жовківській, 188 (тепер – вул. Б. Хмельницького). На фабриці виготовляли напої з цикорію, солодову каву "Луна", ячмінну підмінку до кави "Пряжінь". У середині 1930-х рр. Засновники та керівники підприємства (Р. Раковський, С. Павлик, Л. Ясінчук, Г. Пилип'юк) планували зведення відпочинкового комплексу (майданчики для тенісу, волейболу, кімнати відпочинку для жінок і чоловіків тощо) [3, с. 3].

У Союзі українських купців і промисловців наприкінці 1930-х років організовано гурток "Шаховий коник" [23, с. 66], а одним із важливих завдань товариства "Робітнича громада" було "плекання руханки і спорту серед українського робітництва" [5, арк. 5].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, в першій третині ХХ ст. у Галичині тривав процес формування модерного спорту. Спортом та фізичним вишколом займалися не лише спортивні організації, а й члени професійних організацій, зокрема у товаристві українських ремісників, промисловців і торговців "Зоря", робітники "Сили", "Робітничої громади", Союзі українських купців і промисловців, "Руській ремісничій і промисловій бурсі", професійних навчальних закладах тощо. Спортивні гуртки, секції, клуби як от "Шаховий коник", "Стрибог", "Зоря", Український ремісничий спортивний клуб тісно співпрацювали з закордонними та місцевими українськими спортивними організаціями, брали активну участь у різноманітних заходах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухів І. Західноукраїнські молодіжні товариства "Сокіл", "Січ", "Луг" / І. Андрухів. – Івано-Франківськ, 1992. – 78 с.
2. Вацеба О. Нариси з історії західноукраїнського спортивного руху / О. Вацеба. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – 232 с.
3. Господарсько-кооперативний часопис. – 1936. – 15 березня.
4. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 1 (Львівське воєводське управління), оп. 51, спр. 1540. Справа про реєстрацію статутів із змінами у керівному складі товариства українських ремісників, промисловців і торговців "Зоря" у Львові, 1923–1939 рр., 100 арк.
5. ДАЛО, ф. 1, оп. 54, спр. 540. Дело о регистрации уставов и изменений в руководящем составе товариства "Робітнича громада" у Львові, 1939 р., 17 арк.
6. ДАЛО, ф. 301, оп. 1, спр. 1. Списки членів спортивної секції товариства "Сила". Прохання про дозвіл на пожертвування в користь товариства, 1931–1937 рр., 7 арк.
7. ДАЛО, ф. 301, оп. 1, спр. 2. Книга протоколів засідань товариства, 1933–1938 рр., 76 арк.
8. ДАЛО, ф. 301, оп. 1, спр. 8. Націоналістичні звернення до робітників товариства "Сила", 1936–1937, 36 арк.
9. ДАЛО, ф. 301, оп. 1, спр. 13. Правила відвідування приміщення товариства і діяльність його філіалів. "Протест українських робітників" Львова, 1937, 11 арк.
10. ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 13. Матеріали (звіти, листування та ін.) про діяльність товариства та його філіалів за 1923 р., 14 арк.
11. ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 15. Книга протоколів засідань "Забавового гуртка товариства "Зоря" у Львові, 1924–1934 рр., 156 арк.
12. ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 17. Матеріали (звіти, листування та інше) про діяльність товариства та його філіалів за 1925 р., 33 арк.
13. ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 20. Матеріали (звіти, листування, заяви та ін.) про діяльність товариства та його філіалів за 1927 р. Запрошення членам товариства від Головного секретаріату УСРП взяти участь у відзначенні солідарності трудящих Перше Травня; статуту: Товариство охорони воєнних могил і торгово-промислового банку, 75 арк.
14. ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 22. Матеріали (звіти, листування та ін.) про діяльність товариства та його філіалів за 1928 р., 46 арк.
15. ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 24. Матеріали (звіти, листування, заяви та ін.) про діяльність товариства та його філіалів за 1929 р., 52 арк.
16. ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 27. Матеріали (звіти, протоколи, листування та ін.) про діяльність товариства та його філіалів за 1930 р., 54 арк.
17. ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 30. Книга протоколів загальних зборів правління товариства "Зоря" за 1932–1938 рр., 234 арк.
18. ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 63. Матеріали (звіти, листування та ін.) про діяльність товариства та його філіалів за 1935 р., 137 арк.
19. Діло. – 1937. – 28 квітня. – С. 4.
20. "Зоря". Її минуле і сучасне: Пам'ятна книга з нагоди сорокових роковин існування Товариства українських ремісників і промисловців "Зоря" у Львові. – Львів, 1924. – 30 с.
21. Молоді робітники. – 1932. – Січень.
22. Молоді робітники. – 1933. – Лютий.
23. Несторович В. Українські купці і промисловці в Західній Україні (1920–1945) / В. Несторович. – Торонто ; Чикаго : Клуб українських професіоналістів і підприємців, 1977. – 342 с.

24. Новітній ремісник. – 1938. – Грудень.
25. Трофим'як Б. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років XIX ст. до 1939 року) / Б. Трофим'як. – Київ, ІЗіМН, 1997. – 419 с.
26. Фаховий вісник. – 1932. – 15 вересня.
27. ЦДІА України, м. Львів, ф. 206. Українське педагогічне товариство "Рідна школа", м. Львів. 1881–1939 рр., оп. 1, спр. 1696. Звіти торговельної школи у Львові про її діяльність. 1923–1937 рр., 15 арк.

REFERENCES

1. Andrukhiv I., (1992), Zakhidnoukrainski molodizhni tovarystva "Sokol", "Sich", "Luh", Ivano-Frankivsk, 78 s.
2. Vateba O., (1997), Narysy z istorii zakhidnoukrainskoho sportyvnoho rukhu, Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 232 c.
3. Hospodarsko-kooperatyvnyi chasopys, (1936), 15 bereznia.
4. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (dali – DALO), f. 1 (Lvivske voievodske upravlinnia), op. 51, spr. 1540. Sprava pro reiestratsiiu statutiv iz zminamy u kerivnomu skladi tovarystva ukrainskykh remisnykiv, promyslovtsiv i torhovtsiv "Zoria" u Lvovi, 1923–1939 rr., 100 ark.
5. DALO, f. 1, op. 54, spr. 540. Delo o rehystratsyyi ustavov y yzmenenyi v rukovodiashchem sostave tovarystva "Robitnycha hromada" u Lvovi, 1939 r., 17 ark.
6. DALO, f. 301, op. 1, spr. 1. Spysky chleniv sportyvnoi sektsii tovarystva "Syla". Prokhannia pro dozvil na pozhertvuvannia v koryst tovarystva, 1931–1937 rr., 7 ark.
7. DALO, f. 301, op. 1, spr. 2. Knyha protokoliv zasidan tovarystva, 1933–1938 rr., 76 ark.
8. DALO, f. 301, op. 1, spr. 8. Natsionalistychni zvernennia do robitnykiv tovarystva "Syla", 1936–1937, 36 ark.
9. DALO, f. 301, op. 1, spr. 13. Pravyla vidviduvannia prymishchennia tovarystva i diialnist yoho filialiv. "Protest ukrainskykh robitnykiv" Lvova, 1937, 11 ark.
10. DALO, f. 295, op. 1, spr. 13. Materialy (zvity, lystuvannia ta in.) pro diialnist tovarystva ta yoho filialiv za 1923 r., 14 ark.
11. DALO, f. 295, op.1, spr. 15. Knyha protokoliv zasidan "Zabavovoho hurtka tovarystva "Zoria" u Lvovi, 1924–1934 rr., 156 ark.
12. DALO, f. 295, op. 1, spr. 17. Materialy (zvity, lystuvannia ta inshe) pro diialnist tovarystva ta yoho filialiv za 1925 r., 33 ark.
13. DALO, f. 295, op. 1, spr. 20. Materialy (zvity, lystuvannia, zaiavy ta in.) pro diialnist tovarystva ta yoho filialiv za 1927 r. Zaproshennia chlenam tovarystva vid Holovnoho sekretariatu USRP vziaty uchast u vidznachenni solidarnosti trudiashchykh Pershe Travnia; statuty: Tovarystvo okhorony voiennykh mohyl i torhovo-promyslovoho banku, 75 ark.
14. DALO, f. 295, op. 1, spr. 22. Materialy (zvity, lystuvannia ta in.) pro diialnist tovarystva t yoho filialiv za 1928 r., 46 ark.
15. DALO, f. 295, op.1, spr. 24. Materialy (zvity, lystuvannia, zaiavy ta in.) pro diialnist tovarystva ta yoho filialiv za 1929 r., 52 ark.
16. DALO, f. 295, op. 1., spr. 27. Materialy (zvity, protokoly, lystuvannia ta in.) pro diialnist tovarystva ta yoho filialiv za 1930 r., 54 ark.
17. DALO, f. 295, op.1, spr. 30. Knyha protokoliv zahalnykh zboriv pravlinnia tovarystva "Zoria" za 1932–1938 rr., 234 ark.
18. DALO, f. 295, op. 1, spr. 63. Materialy (zvity, lystuvannia ta in.) pro diialnist tovarystva ta yoho filialiv za 1935 r., 137 ark.
19. .Dilo, (1937), 28 kvitnia, S. 4.
20. (1924),"Zoria". Yii mynule i suchasne: Pamiatna knyha z nahody sorokovykh rokovyn isnuvannia Tovarystva ukrainskykh remisnykiv i promyslovtsiv "Zoria" u Lvovi, Lviv, 30 s.
21. Molodi robitnyky, (1932), sichen.
22. Molodi robitnyky, (1933), liutyi.
23. Nestorovych V., (1977), Ukrainski kuptsi i promyslovtsi v Zakhidnii Ukraini (1920–1945), Toronto; Chykhoho: Kliub ukrainskykh profesionalistiv i pidpriiemtsiv, 342 s.
24. Novitnii remisnyk, (1938), hruden.
25. Trofymiak B., (1997), Fizychnе vykhovannia i sportyvnyi rukh u Zakhidnii Ukraini (z pochatku 30-kh rokiv KhIKh ct. do 1939 roku), Kyiv, IZiMN, 419 s.
26. Fakhovyi visnyk, (1932), 15 veresnia.
27. TSDIA Ukrainy, m. Lviv, f. 206. Ukrainske pedahohichne tovarystvo "Ridna shkola", m. Lviv. 1881–1939 rr., op. 1, spr. 1696. Zvity torhovelnoi shkoly u Lvovi pro yii diialnist. 1923–1937 rr., 15 ark.